

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ ЯК ПЕРЕДУМОВИ (ПІДСТАВИ) ВИНИКНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

THE LEGAL FACTS AS PREREQUISITES (GROUNDS) FOR THE EMERGENCE OF NOTARIAL PROCEDURAL LEGAL RELATIONS

Крижевська О.О., к.ю.н.,

доцент кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою
Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню юридичних фактів як однієї з передумов виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин їх зміни та припинення. Авторка здійснює дослідження про нотаріальні процесуальні факти як передумови виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин на основі загального вчення про юридичні факти. Доводиться, що нотаріальні процесуальні юридичні факти мають такі особливості (ознаки): 1) вони є відповідними життєвими обставинами (подіями, діями); 2) вони передбачені нотаріальними процесуальними нормами; 3) Закон «Про нотаріат» не містить загальної норми з переліком юридичних фактів, а їх існування вбачається з загального аналізу положень нотаріального процесуального законодавства; 4) вони є підставою виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин; 5) вони виникають у певній послідовності, яка визначається положеннями нотаріальних процесуальних норм та окресленими у законодавстві та науці стадіями нотаріального процесу. Самі ж нотаріальні процесуальні факти як підстави виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин пропонуються розглядати як відповідні життєві обставини (дії, події), передбачені нотаріальними процесуальними нормами або вбачаються з їх аналізу, та з якими нотаріальний процесуальний закон пов'язує виникнення, зміну та припинення нотаріальних процесуальних правовідносин.

Зроблено висновок, що до зазначених у ст. 49 Закону «Про нотаріат» підстав відмови у вчиненні нотаріальної дії у позитивному значенні як юридичних фактів, що тягнуть виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин, слід підходити виважено, оскільки в іншому випадку будь-яку підставу для відмови у позитивному значенні можна буде розглядати як юридичний факт, що тягне виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин. Натомість багато з цих підстав можуть виникати вже на завершальних стадіях нотаріального процесу за наслідками вчинення нотаріусом та заінтересованими особами цілої сукупності процесуальних дій у межах відповідних нотаріальних процесуальних правовідносин. Такі обставини можуть бути й тими обставинами, що призводять до зміни чи припинення вже існуючих нотаріальних процесуальних правовідносин.

Ключові слова: підстави виникнення, нотаріальні процесуальні правовідносини, юридичні факти, ознаки юридичних фактів, нотаріальний процес.

The article is devoted to the study of legal facts as one of the prerequisites for the emergence of notarial procedural legal relations, their change and termination. The author conducts research on notarial procedural facts as prerequisites for the emergence of notarial procedural legal relations based on the general doctrine of legal facts. It is proven that notarial procedural legal facts have the following features (characteristics): 1) they are relevant life circumstances (events, actions); 2) they are provided by notarial procedural norms; 3) The Law "On Notaries" does not contain a general norm with a list of legal facts, and their existence is evident from a general analysis of the provisions of notarial procedural legislation; 4) they are the basis for the emergence of notarial procedural legal relations; 5) they arise in a certain sequence, which is determined by the provisions of notarial procedural norms and the stages of the notarial process outlined in legislation and science. The same notarial procedural facts as the basis for the emergence of notarial procedural legal relations are proposed to be considered as relevant life circumstances (actions, events), provided for by notarial procedural norms or seen from their analysis, and with which the notarial procedural law connects the emergence, change and termination of notarial procedural legal relations.

It was concluded that the grounds for refusal to perform a notarial act specified in Article 49 of the Law «On Notaries» in a positive sense as legal facts that lead to the emergence of notarial procedural legal relations should be approached carefully, because otherwise any grounds for refusal to a positive meaning can be considered as a legal fact that leads to the emergence of notarial procedural legal relations. Instead, many of these grounds may arise already at the final stages of the notarial process as a result of the notary and interested parties committing a whole set of procedural actions within the framework of the relevant notarial procedural legal relationship. Such circumstances may also be those circumstances that lead to a change or termination of already existing notarial procedural legal relations.

Key words: grounds of occurrence, notarial procedural legal relations, legal facts, signs of legal facts, notarial process.

Однією з передумов виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин (підставами їх виникнення) є відповідні визначені нотаріальним процесуальним законодавством юридичні факти. Вважаємо, що дослідження про нотаріальні процесуальні факти як передумови виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин слід здійснити на основі загального вчення про юридичні факти.

Поняття юридичного факту у правовій науці є питанням дискусійним. Більш загально визначеними є позиції, що юридичними фактами є конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин [7, с. 193] або ж що юридичним фактом є передбачена гіпотезою правової норми конкретна обставина, із настанням якої виникають, змінюються або припиняються правові відносини [8, с. 68]. Таким чином бачимо, що зазначені визначення поняття юридичного факту наперед пов'язують його сутність з виникненням правовідносин, тобто фактично вказують на те, що такий юридичний факт є передумовою виникнення цих відносин.

Дещо ширшим у порівнянні з зазначеним підходом, виглядає підхід, згідно з яким юридичні факти – це конкретні обставини (факти, явища) реальної дійсності, які породжують передбачені нормами права правові наслідки [10, с. 7; 15, с. 7]. У такому визначенні поняття юридичних фактів їх наслідками розглядаються будь-які юридичні наслідки, а не лише наслідок у вигляді виникнення правовідносин, їх зміни чи припинення.

Не дивлячись на схожість зазначених підходів, на наш погляд, другий з них є більш вірним, оскільки, дійсно, у практиці правові наслідки того чи іншого юридичного факту не завжди тягнуть виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Так, як зазначає А. Завальний, при вузькому підході до визначення правових наслідків юридичного факту (який відображає перше з наведених вище визначень) не охоплюються ті правові ситуації, за яких юридичні факти спричиняють наслідки, які взагалі не втілюються у правовідносинах [6]. Таким наслідком, наприклад, може бути факт народження людини, з якого виникає правосуб'єктність. Ця правосуб'єктність виступає передумо-

мовою виникнення правовідносин, але сама вона не є правовідношенням [19, с. 232]. Щоб охопити усі факти такого роду, потрібно говорити про пов'язані з ними юридичні наслідки взагалі, а не лише про виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Однак, безумовно, що для вивчення питання про юридичні факти як передумови виникнення правовідносин зазначене необхідно враховувати, поміж тим зазначена дискусія не має суттєвого значення. Через це в аспекті визначення юридичних фактів як підстав виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин під останніми слід розуміти лише ті життєві обставини, які призводять до виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин. Слід звернути увагу на те, що саме таке визначення юридичних фактів переважає й у науці нотаріального права. Так, наприклад, С.Я. Фурса зазначає, що юридичними фактами є обставини, з наявністю яких нотаріальний процесуальний закон пов'язує виникнення, зміну або припинення нотаріальних процесуальних правовідносин [11, с. 119].

Однак, будь-яке розуміння юридичних фактів характеризує відповідну правову категорію з двох взаємопов'язаних аспектів: матеріального і юридичного. Говорячи про матеріальне розуміння юридичного факту мається на увазі його визначення в якості життєвої обставини (події або дії). Юридичний же аспект розуміння даної правової категорії проявляється у закріпленні нормою права відповідного явища реальної дійсності як обставини, що породжує чи то правові наслідки загалом, чи то наслідки у вигляді виникнення зміни чи припинення правовідносин [14, с. 45]. Однак, щоб будь-яка життєва обставина стала юридичним фактом, необхідно щоб вона відбулася у дійсності.

Стосовно нотаріальних процесуальних юридичних фактів, то матеріальний та юридичний аспекти відповідного юридичного факту можна роз'яснити на такому прикладі.

Так, ч.1 ст.53 Закону «Про нотаріат» передбачає, що у разі втрати або зіпсування документа, посвідченого або виданого нотаріусом чи посадовою особою органу місцевого самоврядування за письмовою заявою осіб, за дорученням яких або щодо яких вчинялася нотаріальна дія, нотаріусом чи посадовою особою органу місцевого самоврядування видається дублікат втраченого або зіпсованого документа.

Таким чином, така життєва обставина як письмова заява особи, щодо якої вчинялася нотаріальна дія, складає матеріальну сутність відповідного юридичного факту, а те, що ст. 53 Закону «Про нотаріат» передбачає відповідну життєву обставину у якості такої, яка тягне правові наслідки у вигляді виникнення відповідного нотаріального провадження (фактично нотаріального процесуального правовідношення), відповідну юридичну сутність цього юридичного факту. У разі фактичного реального звернення особи до нотаріуса з відповідною заявою зазначений факт стане юридичним, а у сукупності з іншими передумовами виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин (нотаріальна процесуальна норма та нотаріальна процесуальна правосуб'єктність) призведе до виникнення реального нотаріального процесуального правовідношення.

Оскільки юридичні факти становлять собою складне розмаїття життєвих обставин, котре, крім того, може мати різне юридичне значення, складаючись у різні сполуки, виникає необхідність їх систематизації та класифікації, котра передбачає їх розмежування на окремі групи за певними ознаками, взятими за основу [13, с. 9]. Виходячи з цього, у теорії права та галузевих правових науках проведені чисельні класифікації юридичних фактів за різними критеріями. Зокрема, за вольовим критерієм існує поділ юридичних фактів на дії та події. Крім того, існують класифікації за характером дії, за юридичною спрямова-

ністю, за характером правила поведінки, за наявністю-відсутністю факту, за ступенем визначеності [4, с. 57; 9, с. 474; 16, с. 86], за тривалістю існування, за юридичними наслідками, за характером фактичних підстав юридичних наслідків, за доказовим значенням, за формою вираження, за завершеністю тих чи інших явищ [1, с. 7; 5, с. 14].

Кожна з зазначених класифікацій несе своє змістове навантаження та може бути важливою в аспекті дослідження окремих підстав виникнення правовідносин, зокрема, й нотаріальних процесуальних. Усі вони вимагають спеціального дослідження, що не може бути проведене в межах цієї роботи. Вважаємо за необхідне зупинитися лише на поділі юридичних фактів за вольовим критерієм на дії та події.

Зазначена класифікація є однією з найбільш поширених класифікацій та такою, що є важливою в аспекті дослідження саме процесуальних правовідносин. Згідно з нею, дією є та життєва обставина, настання якої залежить від волі особи, подією ж відповідно є та обставина, яка від волі особи не залежить. Традиційна теорія процесуального права, насамперед, цивільного процесуального, виходить з того, що підставами виникнення процесуальних правовідносин є виключно дії. Події ж слугують лише підґрунтям для вчинення заінтересованими особами відповідних процесуальних дій [17, с. 57].

На наш погляд, слід підтримати позиції тих науковців, які розглядають подію як юридичний факт процесуального права [3]. Слід погодитися наприклад, з С.Я. Фурсою, яка аналізуючи особливості нотаріальних процесуальних фактів, стверджує, що щодо такого юридичного факту, як подія, то до нього можна віднести факт смерті особи (оголошення померлою), який є підставою для відкриття спадщини як стадії нотаріального провадження щодо видачі свідоцтва про право на спадщину [11, с. 119]. Таким чином, у цьому випадку факт смерті як подія у сукупності з іншими юридичними фактами, зокрема, й такою дією як подання заяви про видачу свідоцтва про прийняття спадщини, породжують нотаріальні процесуальні правовідносини. При цьому, фактично тут має місце юридичний склад як певна сукупність юридичних фактів, що призводять до виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин, елементом якого є й подія (факт смерті). Таким чином, слід звернути увагу й на те, що підставою виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин може бути й юридичний склад.

Загалом узагальнюючи наведене, можемо визначити такі особливості (ознаки) нотаріальних процесуальних юридичних фактів: 1) вони є відповідними життєвими обставинами (подіями, діями); 2) вони передбачені нотаріальними процесуальними нормами; 3) Закон «Про нотаріат» не містить загальної норми з переліком юридичних фактів, а їх існування вбачається з загального аналізу положень нотаріального процесуального законодавства; 4) вони є підставою виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин. Самі ж нотаріальні процесуальні факти як підстави виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин можна визначити як відповідні життєві обставини (дії, події), передбачені нотаріальними процесуальними нормами або вбачаються з їх аналізу, та з якими нотаріальний процесуальний закон пов'язує виникнення, зміну та припинення нотаріальних процесуальних правовідносин.

М.Й. Штефан задля виникнення цивільних процесуальних правовідносин виокремлює підстави, приводи та процесуальні передумови. Підставами у нього є факти, з настанням і завдяки настанню яких виникає цивільний процес: пред'явлення позовної заяви в справах позовного провадження і заяви в справах окремого провадження. Приводом для виникнення цивільних процесуальних правовідносин є необхідність захисту права, встановлення

певних обставин тощо. Передумовами є обставини процесуально-правового характеру (юридичні факти), наявність (відсутність) яких є необхідною для реалізації права на звернення до суду [18, с. 82–83]. Загалом не погоджуючись з необхідністю виокремлення стількох елементів (так, наприклад, доцільності виокремлення приводів взагалі не бачимо) та не вдаючись до глибокої оцінки зазначеної думки звернемо увагу на те, що у науці нотаріального процесу, можливо не так чітко, як у науці цивільного процесуального права, але аналогічно висловлені думки про необхідність виокремлення цілої сукупності підстав для виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин.

Так, як зазначає, наприклад, М.В. Бондарева, виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин буде наслідком не безумовного звернення громадянина до нотаріуса, а результатом збігу в даній конкретній ситуації низки обставин, що є необхідними елементами правової моделі виникнення нотаріального процесуального правовідношення: дотримання порядку звернення, підвідомчість (територіальна та предметна) нотаріусу відповідної справи, наявність належним чином оформлених повноважень у представника, належність заявника тощо [2, с. 163]. Фактично у М.В. Бондаревої зазначені обставини є нотаріальними процесуальними фактами, які частково є аналогічні тим обставинам, що й у М.Й. Штефана стосовно цивільних процесуальних правовідносин (підстави та передумови).

Як свідчить аналіз М.Й. Штефана, зазначені обставини виникнення цивільних процесуальних правовідносин розглядаються у нього виходячи з закріплених у цивільному процесуальному законі підстав відмови у відкритті провадження у цивільній справі. На сьогодні такі обставини визначені у ст. 186 ЦПК та фактично у сукупності формують підстави права на звернення до суду – права на позов у процесуальному значенні, права на процес. За своєю правовою природою зазначені обставини чітко відрізняються від підстав права на задоволення позову як права на позов у матеріально-правовому значенні. Особа, звертаючись до суду за судовим захистом порушеного права має право на сам процес безвідносно того, має вона матеріальне право, яке підлягає захисту, чи не має. У разі відсутності у особи права на звернення до суду (тобто відсутності у неї права на процес) суддя своєю ухвалою відмовляє у відкритті провадження у справі, а у разі відсутності права на позов у матеріально-правовому значенні, тобто відсутності матеріального права як об'єкта захисту, виносить рішення суду про відмову в позові.

У нотаріальному процесі, натомість, такий правовий інститут як право особи на процес безвідносно до матеріального права чи суб'єктивного інтересу як об'єкта нотаріальної охорони прослідковується нечітко. Насамперед,

слід звернути увагу на тому, що у нотаріальному процесі немає диференціації відповідних правових наслідків – відмови у відкритті нотаріального провадження та відмови у вчиненні нотаріальної дії по суті. Так, аналіз зазначених у ст. 49 Закону «Про нотаріат» підстав відмови у вчиненні нотаріальної дії свідчить, що ці обставини є єдиними у своїй правовій природі та тягнуть єдиний для обох випадків наслідок – відмову у вчиненні нотаріальної дії.

На наш погляд, до зазначених у ст. 49 Закону «Про нотаріат» підстав відмови у вчиненні нотаріальної дії у позитивному значенні як юридичних фактів, що тягнуть виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин, слід підходити виважено, оскільки в іншому випадку будь-яку підставу для відмови у позитивному значенні можна розглядати як юридичний факт, що тягне виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин. Натомість багато з цих підстав можуть виникати вже на завершальних стадіях нотаріального процесу за наслідками вчинення нотаріусом та заінтересованими особами цілої сукупності процесуальних дій у межах відповідних нотаріальних процесуальних правовідносин. Такі обставини можуть бути переважно не юридичними фактами, що призводять до виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин, а тими обставинами, що призводять до зміни чи припинення вже існуючих нотаріальних процесуальних правовідносин. Такими, наприклад, є факт відсутності у нотаріуса сумніву у тому, що фізична особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, усвідомлює значення, зміст, правові наслідки цієї дії або відсутності факту того, що ця особа діє під впливом насильства. Зазначені сумніви, як правило, формуються у нотаріуса вже в процесі реалізації ним своїх прав та обов'язків у межах нотаріальних процесуальних правовідносин, які виникли, та навпаки можуть бути юридичною підставою для припинення цих правовідносин.

Таким чином, вважаємо, що за існуючого правового регулювання у нотаріальному процесі не можна застосувати подібний до цивільних процесуальних правовідносин підхід, оскільки там чіткіше розмежовуються підстави виникнення цивільних процесуальних правовідносин (права на процес) та підстави відмови у позові. У нотаріаті ці обставини Закон «Про нотаріат» об'єднує в один правовий інститут відмови у вчиненні нотаріальної дії – як з питань процесу, так і з питань матеріального права.

Нотаріальними процесуальними фактами як підставами виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин є відповідні життєві обставини (дії, події), передбачені нотаріальними процесуальними нормами або такими, що вбачаються з їх аналізу, та з якими нотаріальний процесуальний закон пов'язує виникнення, зміну та припинення нотаріальних процесуальних правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баландіна В. Г. Юридичні факти в податковому праві: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07; Державний НДІ Міністерства внутрішніх справ України. К., 2009. 19 с.
2. Бондарева М.В. Особливості нотаріального процесуального правовідношення. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 162–165.
3. Братель О.Г. Подія як юридичний факт в сфері цивільних процесуальних правовідносин. URL: <https://goal-int.org/podiya-yak-yuridichnij-fakt-v-sferi-civilnix-procesualnix-pravovidnosin/>
4. Вакарюк Л. Поняття та природа типової юридичної конструкції у фінансовому праві. *Право України*. 2008. № 5. С. 56–60.
5. Завальний А. Інтерпретації дефініції юридичного факту: плюралізм наукових підходів. Юридичні факти в системі правового регулювання. Зб. наук. праць. Матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лист. 2015 р.) / за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. К.: ВД «Дакор», 2015. 630 с.
6. Завальний А. М. Юридичні факти в сфері здійснення правоохоронної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. К., 2007. 22 с.
7. Загальна теорія держави і права: [навчальний посібник] / [А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.]; за ред. В.В. Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
8. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник. Київ, Атіка. 2001. 176 с.
9. Сливич І. І. Класифікація юридичних фактів у кримінально-процесуальному праві. *Держава і право*: зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. 2005. Вип. 30. С. 473–478.
10. Сташків Б. І. Юрид. факти в праві соціального забезпечення: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05; КНУ ім. Т. Шевченка. К., 1997. 19 с.
11. Теорія нотаріального процесу: Науково-практичний посібник / За заг. ред. С.Я. Фурси. К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.

12. Фурса С.Я. Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2003. 426 с.
13. Харитонов Є. О., Нагорняк В.А. Деякі проблемні питання визначення поняття та видів юридичних фактів у цивільному праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 33. С. 7–18.
14. Харитонova О.І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності (концептуальні засади): монографія. Одеса: Фенікс. 2011. 346 с.
15. Цивільне право України: підручник / За ред. проф. Бошицького Ю. Л. та проф. Шишки Р. Б. (кер. авт. кол.), загальна частина. К.: Видавництво Ліра-К, 2013. 760 с.
16. Чернадчук В. Окремі ознаки юридичних фактів у бюджетному праві. *Право України*. 2006. № 5. С. 85–88.
17. Штефан А. С. Процесуальний юридичний факт і його ознаки. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1. С. 54–60.
18. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
19. Явор О.А. Категорія юридичних фактів у сімейному праві: теоретичне і практичне значення. *Право України*. 2016. № 3. С. 229–235.